

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
دانشکده مطالعات تطبیقی قرآن شیراز

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن مجید

موضوع:

وظایف جامعه و اشخاص نسبت به یتیمان در قرآن و عهدین

استاد راهنما:

دکتر محمد جواد سلمان پور

نگارنده:

یاسر بقایی

دی ماه سال ۱۳۹۶

کلیه حقوق ماده و معنوی این پایان نامه متعلق به
دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم – دانشکده مطالعات تطبیقی قرآن
شیراز می باشد.
چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام
دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم – دانشکده مطالعات تطبیقی قرآن
شیراز

تقدیم:

با بوسه به دستان پدر جانبازم «عبدالله بشاور»
به او که نمی دانم از بزرگی هایش بگویم یا مردانگی یا سخاوت و یا مهربانی ...

پدرم راه تمام زندگیست
پدرم دلخوشی همیشگیست

تقدیم به مادر عزیزتر از جانم،

مادرم هستی من ز هستی توست
تا هستم و هستی دارم دوست

با سپاس و تشکر:

خداوند متعال را شکرگزارم که این بنده ناچیز را به راه علم آموزی و معرفت اندوزی هدایت فرمود و شکرگزار پروردگار متعالم که تمام موانع و سختی‌های بی‌شمار را در عرصه علم آموزی برایم آسان نمود.

از تمام اعضای خانواده، به ویژه والدین عزیز که در راه علم آموزی این عضو خانواده، متحمل مرارت‌ها و مشقت‌های فراوان شده‌اند، سپاسگزارم.

از معلمان و رفقای عزیزم؛ از سال‌های ابتدایی گرفته تا مراحل عالی دانشگاه که خوشه چین خرم‌ن معرفت آنها بوده‌ام، تشکر می‌کنم. به ویژه جناب آقای دکتر حجت الاسلام محمد شریعتی کمال آبادی، دکتر عباس یداللهی، سرکار خانم سمیه حیدری، دکتر عبدالله میراحمدی، خانم دکتر جنان امیدوار، جناب آقای دکتر مجید روحی، جناب آقای پرویز محمودی، سرکار خانم راضیه بشکار، جناب آقای حسین احمدی، جناب آقای دکتر علیرضا خواجه‌گیر، جناب آقای یاشار قدمی، جناب آقای جواد عبدالی، سرکار خانم سارا جهانتاب، جناب آقای حامد امری و جناب آقای مهدی حسن عباسی.

و با سپاس فراوان از سایر اعضا و مجموعه دانشگاهی شهرکرد به خصوص در رشته علوم قرآن و حدیث.

چکیده

یتیم به معنای کودکانی که پدر خود را از دست داده‌اند و هنوز به سن بلوغ نرسیده‌اند؛ یکی از گروه‌های حاضر در اجتماع بشری هستند که به دلیل فقدان پدر به‌عنوان چتر حمایتی خویش با مشکلات و محدودیت‌های فراوانی روبرو هستند که این مشکلات را بیشتر می‌توان در سه بخش اقتصادی، تربیتی – عاطفی و اجتماعی تقسیم‌بندی نمود. از طرفی نیز در فرهنگ‌ها و جوامع مختلف رویکردها و توجهات نسبت به ایتمام متفاوت بوده است، در برخی از جوامع و فرهنگ‌ها، همچون فرهنگ اسلامی توجه ویژه‌ای به تمام ساحات زندگی ایتمام شده است و خداوند در دستورات قرآن کریم نیز تمام خلأها و نقصان‌های زندگی فردی و اجتماعی ایتمام را مورد پوشش قرار داده است. به‌عنوان مثال در بعد اقتصادی دستور داده است تا مسلمانان از اموال ایتمام تا پیش از رسیدن به بلوغ محافظت کنند و در بعد عاطفی نیز دستور به مهربانی با ایتمام داده است و در بعد اجتماعی نیز دستور به تسهیل و مراقبت از ازدواج ایتمام و ... داده است. در طرف دیگر نیز در کتب سایر ادیان توحیدی و غیرتوحیدی از جمله تورات و انجیل نیز به مسئله ایتمام توجه شده است، اما این توجه تفاوت‌های فراوانی با دیدگاه قرآن کریم دارد؛ درحالی‌که بسیاری از آیات قرآن کریم درباره مسائل مختلف ایتمام نازل شده و تمام جنبه‌ها و خلأهای عاطفی، اقتصادی و اجتماعی ایتمام را مدنظر قرار داده است، اما در کتب عهدین این توجه محدود و معدود بوده است و به‌عنوان مثال در بعد اقتصادی تنها چند آیه درباره ایتمام و آن هم با مضامینی همچون مراقبت از اموال ایتمام آمده است و در بعد اجتماعی نیز می‌توان به اجتناب جامعه از رواج ظلم به ایتمام اشاره کرد و در بعد عاطفی نیز که در قرآن کریم بسیار بدان پرداخته است، در کتب عهدین تنها در چند مورد به پر نمودن خلأهای عاطفی ایتمام اشاره دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به مهربانی با ایتمام و وارد ساختن ایتمام در خانواده اشاره کرد. به هر روی در این پژوهش که به صورت تحلیلی توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است سعی شده تا به بررسی تطبیقی وظایف جامعه و اشخاص نسبت به ایتمام در قرآن کریم و کتب عهدین پرداخته شود.

کلیدواژه‌ها: یتیم، تورات، انجیل، اکرام ایتمام.

الملخص

اليتيم هو من مات أبوه و هو صغير لم يبلغ الحلم؛ أى قبل البلوغ. ويستمر وصفه باليتيم حتى يبلغ، إن مجموعه الأطفال الأيتام مجموعه بشريه حاضره فى المجتمع حيث لسبب فقدان الاب بصفته مظلله الحمايه تواجه مشاكل و مصاعب جمه، و يمكن تقسيم هذه المشاكل على ثلاثه أقسام اقتصاديه، تربويه – عاطفيه و اجتماعيه. فى المجتمعات المختلفه حسب ثقافتها و حضاراتها تختلف طرق رعايه و احتضان الأيتام، فى بعض المجتمعات و الحضارات كالحضاره الاسلاميه يتم بذل رعايه خاصه لجميع ألوان و نواحي حياه الأيتام حيث سنّ الله تعالى فى القرآن الكريم شريعه تغطى و تملأ جميع فراغات و ناقص الحياه الفرديه و الاجتماعيه للأيتام. على سبيل المثال فى البعد الاقتصادى أمر الله المسلمين بالاحتفاظ على ممتلكات الأيتام قبل سن البلوغ و فى البعد العاطفى أكد ايضاً بالرحمه و العطف على الأيتام و فى البعد الاجتماعى امر ايضاً بتسهيل و رعايه زواج الأيتام و نواحي و أبعاد عديده أخرى. من جانب آخر فى جميع كتب الأديان التوحيديه و غير التوحيديه و من ضمنها التوراه و الانجيل تم التوجه ايضاً لقضيه الاهتمام بشؤون الايتام، ولكن هنالك اختلاف كبير لنظره هذه الأديان مقارنة بنظره القرآن، فى حال أن هنالك آيات قرآنيه كثيره نزلت بشأن الأيتام و ملأت بمواضيعها جميع الجوانب العاطفيه، الاقتصاديه و الاجتماعيه للأيتام و لكن فى كتابى العهدين هنالك اهتمام محدود و مواضع معدوده، على سبيل المثال فى البعد الاقتصادى لا توجد إلا عده آيات تعكس هذا المضمون بشأن لزوم المحافظه على مال اليتيم، و فى البعد الاجتماعى يمكن الاشاره الى لزوم ابتعاد المجتمع عن انتشار ظلم الايتام و فى البعد العاطفى هنالك عدد من المواضع تمت الاشاره فيها الى ضروره ملأ الفراغ العاطفى للايتام و هو الموضوع الذى اشاره اليه القرآن فى مواضع عديده، و من ضمنها ضروره الرحمه بالأيتام و دمج الأيتام بالمجتمع. على كل حال فى هذا التحقيق تم البحث بصوره تحليليه و وصفيه و بالاستفاده من مصادر المكتبات و سعينا الى وضع دراسه تطبيقيه لواجبات المجتمع و الأفراد تجاه الأيتام فى القرآن الكريم و كتابى العهدين.

الكلمات الدليليه: اليتيم، التوراه، الإنجيل، أكرام الأيتام.

فهرست مطالب

عنوان صفحه

ج	چکیده
	فصل اول: کلیات تحقیق و مفهوم شناسی
۱-۱	مقدمه
۱-۲	بیان مسئله
۱-۳	اهمیت و فایده آن
۱-۴	پیشینه پژوهش
۱-۵	سؤالات تحقیق
۱-۶	فرضیه‌های پژوهش
۱-۷	اهداف پژوهش
۱-۸	روش پژوهش
۱-۹	جدید بودن و نوآوری تحقیق
۱-۱۰	نتایج علمی و عملی تحقیق
۱-۱۱	زمان‌بندی پژوهش
۱-۱۲	مشکلات و محدودیت‌های پژوهش
۱-۱۳	مفهوم شناسی موضوع
۱-۱۳-۱	یتیم
۱-۱۳-۲	عهدین

فصل دوم: وظایف جامعه و اشخاص نسبت به یتیم در دیدگاه قرآن

۲-۱	وظایف جامعه و افراد در بعد اقتصادی
۲-۱-۱	حفظ و مراقبت از اموال یتیم
۲-۱-۲	رعایت شرایط بازگرداندن اموال به ایتام
۲-۱-۳	شاهد گرفتن هنگام دفع اموال ایتام
۲-۱-۴	عدم نزدیکی به مال یتیم تا سن بلوغ
۲-۱-۵	اطعام یتیمان
۲-۱-۶	اطعام یتیمان خویشاوند
۲-۱-۷	عدم خوردن مال یتیم با ظلم و ستم

- ۸-۱-۲. تعلق اموالی به ایتمام ۴۷
- ۸-۱-۲-۱. تعلق خمس ۴۷
- ۸-۱-۲-۲. تعلق انفاق ۴۹
- ۸-۱-۲-۳. تعلق ارث ۵۲
- ۸-۱-۲-۴. تعلق غنائم ۵۵
- ۸-۱-۲-۵. تعلق اموال خود انسان ۵۹
- ۲- وظایف جامعه و اشخاص در بعد تربیتی و عاطفی ۶۱
- ۲-۲-۱. برخورد مناسب با ایتمام ۶۱
- ۲-۲-۲. عدم راندن یتیم ۶۶
- ۲-۲-۳. نیکی کردن به ایتمام ۶۸
- ۲-۲-۴. گرمی داشتن ایتمام ۷۲
- ۲- وظایف جامعه و اشخاص در بعد اجتماعی ۷۵
- ۲-۳-۱. اصلاح کار ایتمام ۷۵
- ۲-۳-۲. توجه به یتیمی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) ۷۷
- ۲-۳-۳. ازدواج با یتیمان ۸۲
- ۲-۳-۴. روایات بعد اجتماعی یتیم‌نوازی ۸۸

فصل سوم: وظایف جامعه و اشخاص نسبت به یتیمان در عهدین

- ۳-۱. وظایف جامعه و اشخاص در بعد اقتصادی ۹۱
- ۳-۱-۱. اجتناب از پایمال کردن حق یتیم ۹۱
- ۳-۱-۲. انفاق و زکات به ایتمام ۹۲
- ۳-۱-۳. حفظ دارایی ایتمام ۹۲
- ۳-۱-۴. جدا کردن ده یک مال برای یتیم ۹۳
- ۳- وظایف جامعه و اشخاص در بعد عاطفی - تربیتی ۹۳
- ۳-۲-۱. قرار دادن یتیم در بین افراد خانواده ۹۳
- ۳-۲-۲. شاد کردن یتیم ۹۴
- ۳-۲-۳. اجتناب از جدا کردن یتیم از مادر ۹۴
- ۳-۲-۴. اجتناب از خشونت ۹۵
- ۳-۲-۵. مهربانی و تفقد با یتیم ۹۵

- ۳-۳. وظایف جامعه و اشخاص در بعد اجتماعی ۹۵
- ۳-۳-۱. داوری عادلانه نسبت به ایتم ۹۶
- ۳-۳-۲. اجتناب از رواج ظلم به یتیم در جامعه ۹۸
- ۳-۳-۳. سیر کردن ایتم جامعه ۹۹

فصل چهارم: بررسی و تطبیق دیدگاه قرآن و عهدین

- ۵-۱. تطبیق دیدگاه قرآن و عهدین در بعد وظایف اقتصادی ۱۰۳
- ۵-۲. تطبیق دیدگاه قرآن و عهدین در بعد وظایف تربیتی و عاطفی ۱۰۸
- ۵-۳. تطبیق دیدگاه قرآن و عهدین در بعد وظایف اجتماعی ۱۱۱
- نتیجه‌گیری ۱۱۵
- منابع و مأخذ ۱۱۷
- الملخص ح
- چکیده انگلیسی ۱

فصل اول

کلیات تحقیق و مفهوم شناسی

۱-۱. مقدمه

در هر جامعه‌ای افرادی هستند که ممکن است از نظر وضع و شرایط خانوادگی عادی نباشند، گاهی مسائل و عوارضی برای برخی از افراد و خانواده‌ها پدید می‌آید که روال عادی زندگی را برهم می‌زند؛ مثلاً خانواده‌ای از هم می‌پاشد، کودکی یتیم می‌شود و زنی بی‌همسر می‌شود. بر اثر عواملی مثل سیل، طوفان، تصادفات، جنگ و... عوارضی برای فرد و جامعه پدیدار می‌شود. به‌طور کلی در مورد بازماندگان، جوامع مختلف مواضع گوناگون می‌گیرند، در برخی جوامع ایتم را به پرورشگاه و دارالایتم می‌سپارند و برخی دیگر در خانواده خود یا دیگران با عزت و تکریم زندگی می‌کنند.

یتیم شدن برای آدمی اتفاقی است که غالباً غیرقابل پیش‌بینی و پیشگیری می‌باشد و ممکن است هر لحظه و در هر کجا، هر فردی با واقعه فوت و از دست دادن پدر و مادرش مواجه شود و این رخداد رویه و روال زندگی او را تغییر دهد؛ اما خداوند متعال که بنا بر مصلحت عالیه خویش، بعضی از بندگانش را در چنین شرایطی قرار می‌دهد، علاوه بر توجه و عنایت خاص خودش نسبت به آن‌ها، دستورات و سفارش‌هایی برای سایر مردم نسبت به رفتار خردمندانه با ایتم فرموده است. امید آنکه در این تحقیق، گوشه‌ای از وظایف ما مسلمانان نسبت به یتیمان با استناد به آیات شریفه قرآن بررسی و بازگو شود.

در این میان بررسی و مورد تطبیق قرار دادن رویکردهای مختلف جوامع و ادیان نسبت به این ایتم می‌تواند روشنگر وضعیت مذاهب و برتری برخی مذاهب نسبت به مذاهب دیگر باشد. از جمله می‌توان به تطبیق میان قرآن کریم و کتب عهدین اشاره کرد که در هنگام بررسی تعالیم این دو کتاب درباره ایتم به تفاوت بسیار زیاد این دو منبع پی خواهیم برد. دین مقدس اسلام مسئله‌ی ایتم را به‌عنوان یک مسئله‌ی اساسی و مهم مطرح نموده و مسلمانان را نسبت به سرنوشت آنان از جمیع جهات (اقتصادی، اجتماعی و عاطفی) مسئول دانسته است و نسبت به احسان و نیکی به آن‌ها بیش‌ترین سفارش را نموده است چراکه کودکان یتیم بیش از دیگران نیاز به محبت و دوستی را احساس می‌کنند.

۲-۱. بیان مسئله

در جوامع مختلف، یتیمان از جمله گروه‌هایی هستند که بدان‌ها توجه شده است و مذاهب مختلف و جوامع گوناگون به فراخور فرهنگ و عقاید خویش، به مسئله‌ایتم پرداخته است. یتیمان در برهه‌ای از تاریخ مورد عنایت صاحبان حکومت‌ها و یا مذهب‌یون جوامع بوده‌اند و از طرفی نیز در دورانی

دیگر، شاهد اجحاف، حق خوری و ظلم بوده‌اند؛ اما در ادیان الهی، هیچ‌گاه یتیمان فراموش نشده‌اند و خداوند در تعالیم خویش، بارها و بارها بدان‌ها توجه نموده است، این مطلب را می‌توان از تفحص در قرآن کریم و همچنین سایر کتب الهی از جمله کتب عهد قدیم و عهد جدید دریافت؛ اما در این میان یک نکته را نباید فراموش کرد که هرچند در ظاهر تورات و اناجیل مختلف سخن وحی بوده‌اند، اما در واقع بسیاری از تعالیم این کتب، تحریف‌هایی است که پیروان مذاهب به‌ویژه یهودیت وارد دین ساخته‌اند و به دلیل در دسترس نبودن تورات و انجیل حقیقی، محقق ناچار است در پژوهش خویش از همین کتب عهد قدیم و جدید در دسترس استفاده نماید و برای جلوگیری از خطا، در موارد مختلف هنگام بیان دیدگاه کتب عهدین در زمینه‌ای خاص، صحت و سقم آن را نیز مورد بررسی قرار دهد.

به هر روی قرآن کریم و کتب عهدین، در موارد مختلف دستورات و وظایف اشخاص نسبت به یتیمان را بیان داشته‌اند. در این میان، توجه قرآن کریم به یتیمان و مسائل مربوط به آنان بسیار سنجیده و همراه با رعایت تمام نکات اخلاقی، تربیتی و اجتماعی بوده است. از جمله آنکه در قرآن کریم درباره لزوم همسر دادن یتیمان، ممانعت از خوردن مال یتیمان و ... اشاره شده است. قرآن برای برانگیختن عواطف مردم در برابر وضع یتیمان اشاره به حقیقتی می‌کند که گاهی مردم از آن غافل می‌شوند و آن این‌که: شما با یتیمان مردم همان‌گونه رفتار کنید که دوست دارید با یتیمان شما در آینده رفتار نمایند؛ و همان اندازه نسبت به فرزندان و یتیمان دیگران علاقه‌مند باشید و از ناراحتی آن‌ها ناراحت شوید.

از طرف دیگر، در عهدین نیز در موارد مختلف به یتیمان و وظایف جامعه نسبت بدان‌ها اشاره شده است، اما مسئله‌ای که باید بدان توجه داشت، اختلافی است که در میان دیدگاه اسلامی و دیدگاه عهدین درباره یتیمان وجود دارد، با بررسی آیات قرآن کریم درباره ایتام و مسائل تربیتی و اخلاقی مربوط به آنان، بی‌شک به برتری قرآن کریم نسبت به سایر کتب الهی و همچنین تحریف‌های متعدد در کتب عهدین پی خواهیم برد.

۳-۱. اهمیت و فایده آن

یتیمان بخشی از جامعه هستند که به علت فقدان پدر و خردسالی، نیازمند توجه بیشتری از سوی جامعه، حکومت و مردم هستند. چرا که آنان نیز نسبت به سایرین حق دارند تا از فرصت‌های برابر در جامعه بهره ببرند. هرچند که در سال‌های دورتر، توجه مردم و جوامع به ایتام و اکرام آن‌ها، همچنان وجود داشته است و امروزه نیز از سوی دولت‌ها به ایتام توجه می‌شود و مردم نیز نسبت به

آن‌ها اهتمام دارند، اما پژوهشی قرآنی درباره ایتام و دستورات اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و فقهی درباره آن‌ها و گوشزد نمودن وظایف مردم نسبت بدان‌ها می‌تواند موجب گردد تا مردم و دولت‌ها بیشتر به اکرام و یتیم‌نوازی اهتمام ورزند. از طرفی نیز بررسی تطبیقی مقوله‌های مختلف در میان قرآن کریم و عهدین، از طرفی بیانگر برتری قرآن کریم نسبت به سایر کتب و برتری دستورات اسلام نسبت به سایر ادیان می‌گردد و از طرفی نیز با توجه به عدم تحریف پذیری قرآن کریم، از طریق آن می‌توان تحریف و یا عدم تحریف برخی مسائل در کتب عهدین را موردسنجش قرار داد.

۴-۱. پیشینه پژوهش

موضوع یتیم و ایتام، در گذشته و امروز موردتوجه برخی محققان بوده است و در کتب حدیثی نیز بعضاً ابوابی درباره ایتام مشاهده می‌کنیم؛ اما نگارش کتب و یا مقالاتی به صورت علمی که به مسئله ایتام از دیدگاه قرآن کریم بپردازد، کمتر دیده شده است. یکی از این کتب معدود که در سال‌های اخیر به چاپ رسیده است، کتابی است با عنوان یتیم در قرآن و حدیث نوشته ملیحه علمچی میبیدی که به بررسی احکام قرآن کریم درباره ایتام می‌پردازد. این کتاب درباره اهمیت بی‌سرپرستی و نیز عمق توجه اسلام به یتیم با استفاده از قرآن کریم، احادیث و سیره پیشوایان دین است. معنی واژه یتیم، تاریخچه حمایت از ایتام و جایگاه آنان در گذر تاریخ نیز ازجمله مباحث دیگری است که در این کتاب به آن‌ها اشاره شده است. به جز کتاب فوق، بیشترین مطالبی که درباره دیدگاه قرآن کریم درباره ایتام آمده است را می‌توان در تفاسیر مختلف قرآن کریم یافت. ازجمله در تفسیر نمونه و المیزان ذیل آیات مربوط به ایتام در قرآن کریم که بیشترین تأکید بر روی مسئله ایتام ذیل آیات مربوط به آن داشته‌اند. همچنین در پایان‌نامه مقطع کارشناسی رشته علوم قرآنی با عنوان یتیم و حقوق فردی و اجتماعی اکبر ایزدی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم قم از منظر قرآن نیز به مسئله یتیم و حقوق فردی و اجتماعی که قرآن کریم برای مردم نسبت به آن‌ها برشمرده است، پرداخته است. همچنین پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد با عنوان فرهنگ ارتباط با ایتام در قرآن و روایت در زمینه ایتام در دیدگاه قرآن کریم توسط محقق یافت شد.

اما در زمینه دیدگاه عهدین در باب ایتام، دامنه منابع بسیار کمتر از دیدگاه قرآن کریم است و برای بررسی دیدگاه عهدین درباره ایتام، محقق ناچار است که خود به بررسی کتب مختلف عهدین ازجمله تورات و اناجیل مختلف بپردازد.

۵-۱. سؤالات تحقیق

سؤال اصلی:

وظایف جامعه و اشخاص نسبت به ایتام با توجه به قرآن کریم و کتب عهدین چیست؟

سؤالات فرعی پژوهش

۱. حقیقت و مفهوم یتیم در قرآن و عهدین چیست؟
۲. وظایف جامعه و اشخاص نسبت به یتیم در دیدگاه قرآن چیست؟
۳. وظایف جامعه و اشخاص نسبت به یتیمان در عهدین چیست؟
۴. اشتراکات و اختلافات دیدگاه قرآن و عهدین در خصوص یتیمان چیست؟

۶-۱. فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی

جامعه و اشخاص نسبت به ایتام وظایف متعدد و متنوعی دارند و با مراجعه به قرآن کریم و عهدین می‌توان وظایفی همچون پرهیز از خوردن مال آنان، ازدواج دادن آنان و ... استنباط کرد. البته در این میان، به دلیل تحریف کتب عهدین، گاه در این کتب دیدگاهی منفی نسبت به ایتام نیز دیده شده است.

فرضیه‌های فرعی

۱. یتیم به معنای به معنای کودک پدرمرده است، یعنی فردی که پدر خویش را از دست داده و به سن بلوغ نیز نرسیده است.
۲. در قرآن درباره ایتام تأکید فراوانی گشته است و افراد، جامعه و حکومت‌ها موظفاند تا شرایط ازدواج یتیمان را تسهیل کنند، با آنان محبت کنند و در مال آنان خیانت نکنند.
۳. در عهدین نیز همچون قرآن به ایتام توجه شده است (البته نه به اندازه قرآن کریم)، در عهدین بیشتر به لزوم توجه به ایتام در مسئله غذا و مسکن و همچنین وظایف پیامبران نسبت به یتیمان اشاره شده است.

۷-۱. اهداف پژوهش

هدف از این پژوهش، تبیین دیدگاه قرآن کریم درباره ایتام و دستورات آن نسبت به ایتام و وظایفی است که قرآن کریم نسبت به یتیمان به مردم و جوامع گوشزد نموده است. همچنین بررسی دیدگاه کتب عهدین از جمله تورات و انجیل درباره ایتام و موارد ذکر نام ایتام در این کتب بوده است. در پایان نیز مقایسه این دو دیدگاه از جمله اهداف این پژوهش قلمداد می‌گردد.

۸-۱. روش پژوهش

روش تحلیلی توصیفی، روشی است که هدف محقق از انجام این نوع روش، توصیف عینی، واقعی و منظم خصوصیات یک موقعیت یا یک موضوع می‌باشد. پژوهشگر در این گونه تحقیقات سعی می‌کند تا نتایج عینی از موقعیت را بیان کند. تحقیق تحلیلی توصیفی، شامل جمع‌آوری اطلاعات برای آزمون فرضیه یا پاسخ به سؤالات مربوط به وضعیت فعلی موضوع مورد مطالعه می‌باشد (تمرکز اصلی در درجه اول به زمان حال است). و این تحقیق آنچه را که هست توصیف و تفسیر می‌کند. روش پژوهش حاضر نیز به دلیل آنکه سعی دارد تا با بررسی منابع کتابخانه‌ای و اسنادی، به توصیف واقعیات بپردازد، تحلیلی توصیفی و از نوع کاربردی بوده است.

۹-۱. جدید بودن و نوآوری تحقیق

پژوهش حاضر از این منظر که به بررسی و مقایسه دیدگاه قرآن کریم و عهدین در باب ایتام و وظایف مردم و جوامع نسبت بدان‌ها در هر دو دیدگاه می‌پردازد، جدید و در نوع خود منحصر به فرد می‌باشد. چرا که تاکنون تحقیقی که به صورت کامل به دیدگاه قرآن کریم، عهدین مختلف در باب ایتام بپردازد، مشاهده نگردیده است.

۱۰-۱. نتایج علمی و عملی تحقیق

در جنبه علمی، نخست شناسایی بزرگ‌ترین موانع رشد و شکوفایی ایتام و ساز و کاری که این موانع مانع از رشد آنان می‌شوند، سپس بررسی دیدگاه قرآن کریم نسبت به وظایفی که مردم و جوامع نسبت بدان‌ها دارند از جمله نتایج علمی این پژوهش محسوب می‌گردد. از طرفی نیز، جمع‌آوری کلیه دیدگاه‌های کتب عهدین در باب ایتام نیز دیگر نتیجه علمی این پژوهش خواهد بود، چرا که تاکنون هیچ پژوهشی دست به این اقدام نزده است.

۱۱-۱. زمان بندی پژوهش

این پروژه تحقیقاتی با عنوان در تاریخ به تصویب شورای محترم پژوهش رسیده و در نیز به اتمام رسیده است که در ادامه برنامه زمان بندی این پروژه آمده است.

ردیف	مراحل مختلف	زمان لازم
۱	جستجو در میان منابع و آغاز به کار مطالعات اولیه	۱۰ روز
۲	شروع به کار مطالعه منابع و نسخه برداری	۶۰ روز
۳	تحلیل و پردازش در میان منابع نسخه برداری شده	۱۵ روز
۴	ارائه پیش نویس اولیه به صورت فصل به فصل	۳۰ روز
۵	نگارش کل متن پروژه و تهیه نسخه نیمه کامل	۱۵ روز
۶	تهیه نسخه نهایی مدنظر دانشجو و ارائه به استاد محترم راهنما	۱۰ روز
۷	انجام اصلاحات و ویرایش های مدنظر استاد محترم راهنما	۲۰ روز

۱۲-۱. مشکلات و محدودیت های پژوهش

از جمله مسائل و مشکلات پیش روی پژوهش حاضر می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- کمبود کتب عهدین

- در دسترس نبودن کتب تفسیرگر متون عهدین

۱۳-۱. مفهوم شناسی موضوع

همان گونه که در مباحث پیشین نیز مشخص گردید، مفهوم یتیم و ایتم به عنوان کلیدواژه اصلی این پژوهش شناخته می شود و لازم است تا پیش از ورود به مباحث اصلی، مفهوم یتیم در لغت و اصطلاح مورد کنکاش قرار گیرد.

از طرف دیگر با کتب عهدین و ویژگی های آنها، در این بخش به صورت اجمالی به مفهوم عهدین و کتب هر دوره پرداخته ایم.

در اصطلاح عموم، غالباً یتیم به افرادی اطلاق می‌شود که پیش از بلوغ، پدر خویش را از دست داده باشند و در کلام لغت‌شناسان نیز چنین معنایی برای واژه یتیم اطلاق شده است. در لسان العرب درباره معانی مختلف واژه یتیم آمده است: «ابن السکیت گفته است: یتیم در انسان از جانب پدر و در چهارپایان از جانب مادر است. ابن بری گفته است: یتیم کسی است که پدرش مرده باشد. العجی گفته است کسی که مادرش مرده باشد. اللطیم گفته است: کسی که پدر و مادرش هر دو مرده باشند. اللیث گفته است: یتیم کسی است که قبل از بلوغ پدرش مرده باشد و اگر به سن بلوغ رسید اسم یتیمی از او برداشته می‌شود. المفضل گفته است: در اصل یتیم به معنای غفلت است و به این خاطر به یتیم گفته می‌شود که از نیکی به او غفلت می‌شود. ابوعبید گفته است: تا زمانی که ازدواج نکرده باشد یتیم نامیده می‌شود و اگر ازدواج کرد نام یتیمی از او برداشته می‌شود»^۱.

همان‌گونه که بیان داشته شد، اکثر لغت‌شناسان یتیم را به معنای کودکی دانسته‌اند که پدر خود را از دست داده باشند، اما در این میان اکثر لغت‌شناسان به اطلاق واژه یتیم به کودک فاقد پدر پیش از بلوغ اشاره دارند^۲ و برخی دیگر از جمله صاحب کتاب العین، اشاره‌ای به این موضوع نداشته و صرفاً به از دست دادن پدر به‌عنوان معنای یتیم بودن اشاره کرده است.^۳ راغب نیز «یتیم» را انقطاع فرزند از پدر قبل از بلوغ می‌داند و همچنین در حیوانات نیز یتیم را به معنای جدا شدن حیوان از مادر می‌داند.^۴ با وجود آنکه برخی از جمله صاحب العین اشاره‌ای به برداشته شدن لفظ یتیم از کودک در صورت بلوغ نداشته است، ولی در منابع مختلف از جمله روایات نیز اشاره گردیده که کودک در هنگام رسیدن به بلوغ، از معنای یتیم بودن خارج می‌گردد. از امام کاظم (علیه‌السلام) سؤال شد که چه زمانی «یتیم» قطع می‌شود؟ حضرت پاسخ دادند وقتی فرزند به سن بلوغ می‌رسد و اخذ و عطا را تشخیص می‌دهد.^۵

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم. لسان العرب. ج ۱۲. بیروت: دارالحیاء التراث العربی. اول: ۱۴۰۸ ق. ص ۶۴۵.

۲. ابن فارس، احمد. معجم مقاییس اللغة. ج ۶. قم: اعلام اسلامی. اول: ۱۴۰۴ ق. ص ۱۵۴.

۳. فراهیدی، خلیل بن احمد. العین. ج ۸. قم: دارالهجره. اول: ۱۴۱۰ ق. ص ۱۴۰.

۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد بن فاضل. المفردات فی غریب القرآن. ج ۱. تهران: مرتضوی. دوم: ۱۳۷۴. ص ۸۸۹.

۵. حر عاملی، محمدحسن. وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. ج ۱۰. به کوشش عبدالرحیم ربانی شیرازی.

تهران: مکتب الاسلامیه. چهارم: ۱۳۶۷. ص ۴.

در فرهنگ بزرگ جامع نوین نیز واژه یتیم مورد توجه نگارنده آن قرار گرفته است و ایشان با معنا کردن این واژه به عنوان «فرد و تنها» می نویسد: «ریشه یتیم، یتَم می باشد؛ (یَتَم، يَتَمًا و يَتَمًا: یکتا، فرد و تنها گردید، یتیم شد (بی پدر گردید) جمع یتیم: ایتام، یتامی، یتَمه، مَیتَمه و یتائم است؛ و به معنای کودک بی پدر در انسان، اولاد بی مادر در حیوانات، گوهر بی مانند و یکتا و بی همتا از هر چیزی می باشد»^۱.

همان گونه که مشاهده شد، در معاجم گوناگون درباره معنای یتیم اختلاف زیادی وجود ندارد و اکثراً به کودکی که پدر خویش را قبل از بلوغ از دست داده است، یتیم اطلاق می کنند. به طور کلی یتیم از لحاظ مفهومی واژه روشنی است ولی از حیث احکام دارای دقت های ویژه ای است که در آیات قرآن به برخی از آن ها اشاره شده است که به برخی از این آیات در این بخش و بخش عمده آن ها را در فصول بعدی مورد بررسی قرار خواهیم داد.

در اصطلاح یتیم در ابعاد مختلف ممکن است اصطلاحات گوناگون داشته باشد، به عنوان مثال در عرف به طفل صغیری گفته می شود که یکی از والدین خود را از دست داده باشد؛ از نظر شرع به کودکی گویند که پدرش را از دست داده است؛ از دیدگاه حقوقی و قانونی، فردی است که فاقد ولی و قیم و سرپرست باشد.^۲ آنچه نکته مشترک این تعاریف است آن است که «یتیم» کسی است در اثر نبود پدر به عنوان چتر حمایتی و اقتصادی و یا نبود مادر به عنوان پشتوانه محبتی، فاقد حامی و پشتیبان است.

البته در معنایی اجتماعی از یتیم، گاهی یتیم در معنای وسیع تر به کار گرفته شده و جامعه ای که از امام خود دور مانده و اعتلای فرهنگی و ارزش های معنوی خود را از دست داده نیز یتیم خوانده شده است.^۳ از جمله در روایت پیامبر (صلی الله علیه و آله) در این زمینه آمده است: «أَشَدُّ مِنْ يَتِيمٍ الْيَتِيمُ الَّذِي انْقَطَعَ عَنْ أَبِيهِ يَتِيمٍ انْقَطَعَ عَنْ إِمَامِهِ وَ لَا يَقْدِرُ عَلَى الْوُصُولِ إِلَيْهِ وَ لَا يَدْرِي كَيْفَ حُكْمُهُ فِيمَا يُبْتَلَى بِهِ مِنْ شَرَائِعِ دِينِهِ الْأَفْمَنِ كَانَ مِنْ شَيْعَتِنَا عَالِمًا بِعُلُومِنَا وَ هَذَا الْجَاهِلُ بِشَرِيعَتِنَا الْمُنْقَطِعُ عَنْ مُشَاهَدَتِنَا يَتِيمٌ فِي حَجْرِهِ، الْأَفْمَنِ هُدَاهُ وَ أُرْسَدَهُ وَ عِلْمُهُ شَرِيعَتِنَا كَانَ مَعْنَا فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى؛ از یتیمی که پدرش را از دست داده سخت تر، یتیمی است که از امام خود بریده باشد و توان دسترسی به او را ندارد و حکم

۱. سیاح، احمد. فرهنگ بزرگ جامع نوین. ج ۲. تهران: بی نا. اول: ۱۳۷۹. ص ۲۳۲۶.

۲. حاجتی اشرفی، غلامرضا. مجموعه کامل قوانین و مقررات حقوقی. تهران: امیرکبیر. اول: بی تا. ص ۴۰.

۳. مکارم شیرازی، ناصر. تفسیر نمونه. ج ۲. تهران: دارالکتب الاسلامیه. بیست و سوم: ۱۳۵۳. ص ۱۱۰.

مسائل دینی مورد ابتلا پیش را نمی‌داند، بدانید هر کس او را هدایت و ارشاد کند و شریعت و احکام ما را به او بیاموزد، در جمع بهشتیان برین با ما خواهد بود»^۱.

در جای دیگر پیامبر (صلی‌الله علیه وآله) یتیمان را کسانی می‌داند که از جهل نجات نیافته و علمی را کسب نکرده‌اند. چنان که می‌فرمایند: علمای شیعه‌ی ما (در قیامت) محشور می‌شوند و به اندازه‌ی فراوانی علوم آن‌ها و کوشش‌شان در ارشاد بندگان خدا، خلعت‌های کرامت بر آنان پوشانده می‌شود تا جایی که بر هر یک از آن‌ها هزار هزار خلعت نور پوشانده می‌گردد، آن‌گاه منادی پروردگار عزوجل ما ندا می‌دهد: ای سرپرستان ایتام آل محمد ای کسانی که این یتیمان بریده شده از پدرانشان، یعنی همان اماناتشان را جان و نشاط بخشیدید، اینان شاگردان شما و همان یتیمانی هستند که آنان را سرپرستی کردید و حیات و نشاطشان بخشیدید اینک بر آنان خلعت بپوشانید، همان‌گونه که در دنیا بر آنان خلعت علوم پوشانیدید.^۲

باید به این نکته اشاره کرد که در معنای لغوی، اکثر لغت‌شناسان شرط خارج شدن از یتیم بودن کودک را رسیدن وی به بلوغ می‌دانند و هیچ‌گاه حدود کامل این سن را مشخص نکرده‌اند. «علمای لغت‌شناس مشخص نکرده‌اند که تا چه سنی به کودک پدر از دست داده یتیم گفته می‌شود، اما در اصطلاح فقها، این نام تا دوره بلوغ شرعی به کودک اطلاق می‌گردد؛ و از نظر شرعی، بلوغ با یکی از سه نشانه‌ی زیر مشخص می‌شود:

۱. پسر، پانزده‌ساله و دختر، نه‌ساله شده باشد.

۲. براندام شرم او موی رسته باشد.

۳. احتلام با خروج منی برای پسران و حیض برای دختران

چون این نشانه‌ها خبر از بلوغ او می‌دهند و در این حال از مرحله کودکی به دوران قبول مسئولیت می‌رسد و باید به تکالیف شرعی و اجتماعی خود عمل کند»^۳.

با توجه به بیان فوق، به نظر می‌رسد مقصود از رسیدن به سن بلوغ به‌عنوان شرط خارج شدن از یتیم بودن کودک، همان بلوغ شرعی است که در فقه اسلامی مشخص گردیده است. باید به این نکته نیز اشاره داشت که برخی از جمله صاحب تفسیر کوثر معتقدند که ملاک برای بلوغ ایتمام، رسیدن به سن بلوغ شرعی نبوده، بلکه مقصود تا زمانی است که آن‌ها از نظر عقلی و

۱. ری شهری، محمد مهدی. میزان الحکمه. ج ۱۴. قم: دارالحدیث. اول: ۱۳۷۷. ص ۷۱۶۴.

۲. نک: ناصر مکارم شیرازی. پیشین. ج ۲. صص ۱۶۵-۱۶۴.

۳. بحرالعلوم، عزالدین. کودکان یتیم از نظر قرآن و سنت. تهران: بنیاد بعثت. بی‌جا: بی‌تا. ص ۶.